

RAWLS, A REALIZMUS ELŐFUTÁRA?

A moralista szerző elméletének változása realista szemszögből
A Theory of Justice-től a *Political Liberalism*ig

Ujlaki Anna

(BCE TK Politikatudomány MA)

ÖSSZEFOGLALÓ

A kortárs angolszász politikai realizmus magját a rawlsi igazságosságelmélettel szemben megfogalmazott kritika adja. A realista gondolkodók *A Theory of Justice* által újjáéledő politikai moralizmussal szemben fogalmazzák meg saját elméletüket. Jelen tanulmány három fő kritikát emel ki, amelyek realista oldalról érik a Rawls nevével fémjelzett politikai filozófiát: elsőként a moralitás elsődlegességének szinte valamennyi realista szerző által megemlített problematikáját a politikaival szemben; illetve a rawlsi elmélet depolitizáltsága miatt megfogalmazott kételyeket, valamint az igazságosság és a rend prioritásának kérdését. Rawls *Political Liberalism* című könyvében a komunitárius kritikára válaszolva több ponton módosította elméletét, életművében azonban sosem jelent meg explicit módon a realista kritika. E tanulmány azt igyekszik feltárni, milyen módon válaszolt „a kortárs moralizmus atyja” a realista kritikára a *Political Liberalism* és az azt megalapozó *Justice as Fairness* lapjain, miközben pontosította elméletét, illetve válaszában mennyiben mozdult el maga is realista irányba. A kései Rawls valóban lépést tett a politikai realizmus felé, ez azonban korántsem az az elmozdulás volt, melyet a realisták tartának kívánatosnak, így végső soron a realista kritika a két fő mű viszonylatában kiállja az érvényesség próbáját.

Kulcsszavak: Rawls ■ realista kritikák ■ politikai realizmus ■ rend és igazságosság

BEVEZETÉS

John Rawls 1971-ben megjelent *Az igazságosság elmélete* című könyve a normatív politikai filozófia újjászületését jelentette. Valamennyi kortárs politikai filozófiai irányzat megragadható Rawls elméletéhez fűződő viszonyában, nem kevésbé követhető nyomon ez a jelenség a kortárs angolszász politikai realista szerzők gondolkodásmódjában, hiszen ők határozottan az általuk Rawlsszal nevesített politikai moralizmussal szemben definiálják magukat (Kymlicka, 2002: 10.).

Az angolszász politikai filozófiát az elmúlt évtizedekben Rawls igazságosságelmélete és az azt kritizáló irányzatok uralták, azonban a kritikák nagy része az 1971-es művet érintette. *Az igazságosság elméletét* a legnagyobb kritika komunitárius oldalról érte, melynek hatására Rawls az 1993-ban kiadott

Political Liberalism című könyvében több ponton is módosított álláspontján. A *Theory of Justice* realista kritikájára, amely a mű születése után bő két évtizedes csúszással kezdett kirajzolódni, explicit módon sosem válaszolt Rawls. A politikai realista szerzők azonban megmaradtak Rawls klasszikusnak mondható igazságosságelméletének kritikájánál, és ritkán tettek említést a *Politikai Liberalizmus*ról. Jelen tanulmány célja annak feltárása, érvényesnek tekinthető-e a realista kritika vagy pedig már megkésett, érvényes-e a realista kritika Rawls *Politikai Liberalizmus*ának fényében, amelyben a komunitárius kritikákra válaszol; valamint elmozdul-e maga a kései Rawls olyan irányba, amit a realisták a korai főműben hiányoltak.

Rawls életműve koherens politika- és társadalomképet alkot. A méltányosságként értett igazságosság elmélete a társadalom alapintézményeinek helyes felépítését hivatott meghatározni, melyet az intézmények legfőbb erénye, az igazságosság kritériuma szolgál. Az igazságosság elvei kontraktualista módon egy hipotetikus eredeti helyzet révén jönnek létre (Rawls, 1997 [1971]). Ebben az elképzelt alaphelyzetben az egyezkedés célja az igazságosság elveinek létrehozása a társadalom alapszerkezete számára. „Azoké az elveké, amelyeket a szabad és ésszerűen gondolkodó, saját érdekeik előmozdítására törekvő személyek az egyenlőség kiinduló helyzetében jóváhagynának egyesülésük alapvető feltételeinek meghatározásaként. Azoké az elveké, amelyek minden további egyezséget szabályoznak; amelyek körvonalazzák a társadalmi együttműködés kialakítható fajtáit és a létrehozható kormányformákat.” (Rawls, 1997: 30–31.). Az elképzelt eredeti helyzetben a felek olyan módon egyezkednek a társadalom alapelveiről, hogy közben ismereteiket eltakarja előlük a *tudatlanság fátyla*. Az egyének ebben a hipotetikus szituációban nem rendelkeznek azokkal az információkkal, melyek megléte esetén olyan döntést igyekeznének hozni, mely csupán saját egyéni érdeküket szolgálná, ezáltal olyan racionális döntést hoznak, amellyel *méltányos* egyezsége tudnak jutni az igazságosság elveiről. Erre a konstrukcióra azért van szükség, mert Rawls szerint az emberek közt olyan alapvető ellentétek vannak, amelyek összeegyeztethetetlen és kibékíthetetlen átfogó világnézetükből eredeztethetők, és alapvetően határozzák meg a világról és a jóról való elképzeléseiket. Ennél fogva az egyes világnézetek nem szolgálhatnak a társadalom alapelveinek építőkövéül, hiszen *a jól berendezett emberi egyesülésnek az igazságosság közös felfogása az alapokmánya* (Rawls, 1997: 23.), így a kooperációhoz olyan elveket szükséges találni, amelyeket minden egyén elfogadna. Rawls szerint ilyen elvek csakis az igazságosság két elve, vagyis a mindenkit egyenlően megillető alapjogok elve és a különbséglv lehetnek, hiszen a hipotetikus eredeti helyzetben az egyezkedő felek ezeket választanák. Az egyenlő alapjogok elve azt mondja ki, mindenkinek egyenlő joga van a másokéval összeegyeztethető lehető legkiterjedtebb szabadságra. A különbséglv szerint bizonyos társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek megengedhetők, amennyiben a társadalom *legrosszabb helyzetben*

lévő tagjai – ezáltal mindenki – előnyét szolgálják, illetve olyan pozíciókhoz és hivatalokhoz kötődnek, amelyek minden egyén előtt nyitva állnak (Rawls, 1997: 87). Rawls racionális emberképe egy olyan individuumot takar, amely egyenlőként tekint magára, illetve a társadalom többi tagjára, szabadon alakítja, követi és változtatja jóról való elképzeléseit, amelyeket jogosan igyekszik megvalósítani, tetteiért pedig képes felelősséget vállalni. Az igazságosság politikai koncepciójában a *helyes* elsőbbséget élvez a *jóval* szemben. A jóról való egyes elképzelések csak abban az esetben válhatnak részévé a politikai koncepciónak, ha a szabad és egyenlő állampolgárok osztoznak bennük, és nem feltételezik semmilyen teljesen vagy részben átfogó világnézet meglétét (Rawls, 2005 [1993]: 176.).

Az *igazságosság elméleténél* sokkal kevésbé támaszt univerzalisztikus igényeket a *Political Liberalism*, és egy Rawls által jellegzetesen modernnek nevezett problémából, az alkotmányos demokráciákat nagymértékben uraló pluralizmus tényéből kiindulva mutatja be az *igazságosság politikai koncepcióját*. A rawlsi állampolgárok képesek kialakítani egy az átfogó világnézeteiktől teljes mértékben különálló politikai elgondolást, amely sajátos belső politikai moralitással rendelkezik, biztosítva a sokféle világnézetű egyének együttélésének kereteit (Rawls, 2005: XLIV–XLV.). Az igazságosság politikai koncepciója egy önmagában bárki számára elfogadható elképzelés az alkotmányos demokrácia intézményeinek alapvető struktúrája meghatározására (Rawls, 2005: 174.).

A politikai realista szerzők által Rawls moralistának tartott politikai filozófiáját érő kritikák három lényeges pont körül csoportosulnak. Jelen tanulmány igyekszik feltárni a három fő kritikai pont kapcsolatát Rawls elméletével. A tanulmányban először Rawls igazságosságelméletének legfontosabb realista kritikáját, az erkölcs prioritásának problémáját igyekszem feltárni. A Rawlsszal azonosított liberális politikai filozófiát a realista szerzők moralizmusnak nevezik, mert szerintük az erkölcsi elveket igyekszik a politika területére implementálni, ahelyett, hogy felismerné a politikai szféra sajátos logikáját, mely szerint a *politikai* jogosan tart igényt arra, hogy az élet egy autonóm területhez tartozzon. Az ezt követő fejezetben azt a realista kritikát vizsgálom meg, amely azzal vádolja Rawlst, hogy elmélete a realisták által a politika lényegének tartott konfliktus kiküszöbölhetőségével egész egyszerűen „depolitizálja” saját politikaképét. A harmadik részben azzal a kérdéssel foglalkozom, miként viszonyul Rawls a legitimitás fogalmához, illetve milyen viszonyban áll szerinte a politikai filozófia alapjául szolgáló igazságosság a rend fogalmával, mely a realisták szerint a politikai filozófia vizsgálódásának központi eleme kellene, hogy legyen. Befejezésül a fenti szempontok tekintetében értékelem, Rawls implicite kielégítő választ ad-e az őt ért legfontosabb realista kritikákra, illetve, hogy kései elmélete közeledésnek tekinthető-e a politikai realizmus felé, azaz tekinthető-e maga a kései Rawls a realizmus előfutárának.

A MORALITÁS PRIORITÁSÁNAK PROBLEMATIKÁJA

A politikai realisták szerint a politikai moralizmus univerzális erkölcsi elveknek igyekszik alávetni a politikát. Ezzel szemben a realizmus olyan szférának tekinti a politikait, amelyben sajátos logika és más szabályok érvényesülnek az élet egyéb területeihez képest. A realista szerzők nem csupán sikertelen vállalkozásnak ítélik meg a politika erkölcsi szabályoknak való alávetését, hanem a *politika autonómiája* felé irányuló fundamentális igényük miatt nem is tartják kívánatosnak azt (Galston, 2010: 393–394.). Rawls a méltányosságként értett igazságosság modelljében a politikai problémákat morális elveknek veti alá, melyek meghatározzák, mit lehet jogosan tenni, így végső soron elméletében a moralitás szolgál a politika korlátjául (Williams, 2005: 1.). A kritikusok szerint így Rawls politikai filozófiája valójában nem más, mint alkalmazott morálfilozófia (Williams, 2005; Geuss, 2008). Rawls úgy tekinti, hogy az igazságosság politikai koncepciója egy olyan morális koncepció, amely egy speciális tárgyra, nevezetesen a társadalom alapvető struktúrájának meghatározására jött létre, így olyan elveket tartalmaz, amelyek meghatározzák a politikai, gazdasági és társadalmi intézmények helyes felépítését (Rawls, 2005: 11.). A politikai realizmus Rawls politikai filozófiáját azzal az indokkal nevezi alkalmazott etikának, mert az nem több, mint elvont, univerzálisnak tartott etikai elvek applikációja adott körülményekre (Geuss, 2008). Míg a magukat kantiánusnak tartó szerzők, mint Rawls (Rawls, 1997: 11.), úgy tekintenek a politika világára, hogy abban olyan módon érvényesülhetnek az egyéni jogok és kötelezettségek, ahogyan az egyéni életben is érvényesülnek, a realista politikai filozófusok felismerni vélik a politikai szféra állandó ellentmondásosságát, valamint azt a tény, hogy a politikában egész egyszerűen egy sajátos – politikai – erkölcs érvényesül. A realizmus tradíciójának „újralfelfedezése” nem csupán a politikai szféra sajátos logikájának felismerésében áll, hanem abban is, hogy a politika szabályaira az adott körülmények, illetve az adott történelmi kontextus is nagyban hatással van; az élet más területein jelenlévő moralitás nem alkalmazható a politikai területére, lévén ez utóbbinak alapvető jellemzője az örök, kiiktathatatlan konfliktusosság. Rawls a politikai szférát valóban az élet egy speciális alterületének tartja, mely az összes létező érték egy meghatározott halmazának, nevezetesen a társadalmi-politikai együttélés keretét meghatározó értékeinek területe. Ez utóbbiak az igazságosság értékei, melyek a társadalmi élet feltételeiként szolgálnak, és az igazságosság elveiben fejeződnek ki. A realista gondolkodók nagyobb autonómiát kívánnak adni a politikai szférának, nem tekintik teljesen amorálisnak azt: az erkölcsöt, az érdekeket és a személyes meggyőződéseket a politika részének tekintik, ám szerintük a politikai moralitást nem lehet ezekből eredeztetni (Sleat, 2014: 315.). A realizmus egyik alapvető gondolata, hogy ki kell emelni a politikát az univerzális erkölcsi elvek világából. Ez nem azt jelenti, hogy a politikai filozófia

területén nincsenek jelen erkölcsi szabályok, csupán egy új perspektívából szükséges vizsgálni a politikát ahhoz, hogy megértsük sajátos logikáját, azt a specifikus normativitást, mely kifejezetten azokra a morális kérdésekre ad választ, melyek a politika területén belül jelennek meg (Sigwart, 2013: 408.). Mark Philp azt az elméleti elsőbbséget kritizálja, melyet a rawlsiánus politikai filozófia ad az etikai elveknek a politikai elvek rovására. Szerinte az etikai ítéletek nem alkalmazhatók konkrét politikai viselkedés értékelésére (Philp, 2008: 393.). Raymond Geuss ugyanezzel a kritikával illeti a politikai moralizmust: szerinte sem vezethetők le univerzális elvek a politikai cselekvésre anélkül, hogy figyelembe vennénk az adott társadalom történelmi sajátosságait, kultúráját, sajátos intézményrendszerét (Geuss, 2008), A realista politikai filozófia átértelmezi az etika és a politika közti kapcsolatot. Elvont etikai elveknek a politikai szférára való alkalmazása helyett a konkrét politikát, a konkrét politikai cselekvést vizsgálja, felállítja nélkülözhetetlennek tartott előfeltételeit a hatalomról, az érdekekről, a konfliktusról, továbbá a stabilitásról, megcserélve a prioritást az erkölcs és a politika viszonyában (Geuss, 2008.). A kései Rawls határozottan elutasítja azt a kritikát, mely szerint elmélete alkalmazott morálfilozófia volna (Rawls, 2001: 14.). Szerinte a politikai filozófia, illetve a méltányosságként értett igazságosság a maga jellegzetes vonásaival és problémáival szűkebb területet foglal magába az olyan átfogó morális elméleteknél, mint például az utilitarizmus, perfekcionizmus vagy intuicionizmus. Az igazságosság politikai koncepciója nem egy elmélet vagy világnézet alkalmazása a társadalom alapszerkezetének meghatározására, hanem a társadalom kultúrájából eredeztetett politikai alapelvek felismerése, melyek szerinte részei az erkölcsi szférának, ám mégis egy külön területét képezik annak (Rawls, 2001: 14.). A méltányosságként értett igazságosság elmélete teljes mértékben önmagában elfogadható koncepció, amely nem már meglévő vallási, filozófiai, erkölcsi világnézetek alapelveinek, normáinak és értékeinek alkalmazása a politika területére, hanem olyan morális értékek családja, amely tökéletesen illik a társadalom alapszerkezetére. Ezek az egyébként morális értékek politikai értékek is, mivel kifejezetten politikai kapcsolatok következtében jönnek létre, eltérően más fajta társadalmi kapcsolatoktól (Rawls, 2001: 181–182.). Az már az állampolgárok saját értékelésén múlik, felfedezni vélnek-e kapcsolatot a politikai szféra értékei, illetve saját átfogó világnézetük értékei között (Rawls, 2005: 140.). Rawls érvelését, mely szerint az igazságosság politikai koncepciója nem egy morális elmélet alkalmazása a politika területére, azzal indokolja meg, hogy egy világnézet minden értékről és erényről állást foglal, meghatározza, milyen életformát tart követendőnek, valamint mely személyes karakterjegyeket tartja értékesnek. A méltányosságként értett igazságosság elmélete nem formál igényt ilyen módon az élet minden területére vonatkozó értékítélet felállítására, csupán a politikai erényeket és értékeket fejezi ki. A realista kritika elfogadásának tekinthető Rawls részéről, hogy a politikai koncepció megformálásával elis-

meri, hogy az szükségszerűen tartalmaz olyan értékeket, amelyeket történelmileg a liberalizmussal azonosíthatunk, és amelyek kifejezetten a demokratikus társadalom politikai kultúrájában rejlő alapvető elképzelések formájában fejeződnek ki. Ide tartozik többek között bizonyos alapjogok és alapszabadságok előnyben részesítése. Elismeri azt a tényt is, miszerint abban az esetben, ha egyes jóról való elképzelések megfelelnek az igazságosság egy ésszerű politikai koncepciójának, így nem előfeltételezik egyetlen teljesen vagy részben átfogó világnézet meglétét sem, akkor a koncepció meríthet azokból (Rawls, 2005: 174–176.).

Azzal, hogy a kései Rawls igazságosságelméletét politikai koncepciónak tekinti, mely egy, a társadalmi intézmények meghatározására szolgáló morális elképzelést takar, feladja elméletének korábbi univerzális igényeit, egy sokkal partikulárisabb elmélet felé mozdulva el. (Rawls, 2005: 11.). Ez a fordulat realiztikusnak is tekinthető, hiszen Rawls határozottan felváltja teljesen ideális elképzelését az igazságosság egy kevésbé ideális koncepciójával. Sigwart kifejezetten *Rawls realista fordulatának* nevezi azt a próbálkozást, amellyel igyekszik a *Political Liberalism*ban kidolgozott elméletében koherensen összefonni ideális és nem ideális elemeket (Sigwart, 2013: 419.).

Rawls felismerését, hogy elmélete tovább már nem tarthat fenn univerzális igényeket, illetve, hogy teoretikus megoldása egy konkrét, kifejezetten modern problémára ad választ, lépésnek tekinthetjük részéről a politikai realizmus felé. Rawls fenntartja az alapvető meglátását – amelyben egyébként osztoznak a realisták is –, mely szerint egy heterogén társadalom tagjai között átfogó, egymással összeegyeztethetetlen filozófiai, vallási, morális világnézeteik miatt alapvető ellentétek feszülnek. Ezek a különbségek meghatározzák minden egyes ember jóról való elképzeléseit, állandó konfliktushelyzetet teremtvé. A politikai szabadelvűség számos ilyen átfogó doktrínát hordoz magában, továbbá azt is, mit várhatnak el egymástól az állampolgárok saját világnézeteikre vonatkozóan (Rawls, 2005: 58–62.). Az igazságosság elméletének alapja, hogy e világnézetek egyike sem szolgálhat a modern társadalmi intézmények alapjául, egy helyes társadalmi berendezkedésről alkotott méltányos egyezségnek olyan elveken kell nyugodnia, amelyben minden racionálisan gondolkodó egyén egyetértene. Ezeknek az elveknek a megtalálására dolgozta ki azt a kontraktualista koncepciót, amely teoretikusan lehetőséget nyújt a társadalom tagjai számára a tudatlanság fátyla mögötti hipotetikus eredeti helyzetben az igazságosság elveiről való egyezkedésre. Ez a deliberáció adja Rawls igazságosságelméletének esszenciáját: „Ahogy a gondolatrendszernek az igazság, a társadalmi intézményeknek az igazságosság a legfontosabb erénye. Bármilyen kifinomult vagy jól felépített egy elmélet, ha nem igaz, el kell vetnünk, vagy meg kell változtatnunk. Hasonlóképpen van ez a törvényekkel és az intézményekkel is: nem számít, mennyire hatékonyak vagy mennyire fejlettek, meg kell reformálnunk vagy el kell törölnünk azokat, ha igazságtal-

lanok.” (Rawls 1997: 3.). A társadalmi együttélés körülményeit tekintve is elmozdul a kései Rawls egy bizonyos értelemben vett realista irányba. A realisták válasza arra a gondolatra, hogy a társadalmi létezés végső soron tud igazságos lenni, az, hogy ez pusztán egy liberális idea. Rawls határozottan elismeri, hogy a liberális társadalmak kultúrája és társadalmi felépítése megköveteli egyes életformák korlátok közé szorítását, azonban hozzáteszi, hogy ez a korlátozás nem lehet önkényes, vagy igazságtalan. Azzal a kijelentésével, mely szerint egy társadalom sem tartalmazhatja az élet minden formáját, nem létezhet olyan társadalom, amelyben lehetséges minden világnézet és életforma együttélése, még akkor sem, ha ezzel bizonyos helyes értékeket is kizárunk (Rawls, 2005: 197.), elfogadni látszik azt a kritikát, amelyet a realisták a moralizmus illúziójának tartanak. Állításában Rawls Isaiah Berlint idézi: „A Nagy Jók közül néhány nem élhet együtt. Ez egy elvi igazság. Választásra vagyunk ítélve, és minden választás pótolhatatlan veszteséggel járhat.” (Berlin, 1990: 13.). Ezzel együtt jár, hogy Rawls azt is belátja, hogy a teljesen átfogó konszenzus a politikai és gazdasági érdekek mély konfliktusa miatt nem létezhet (Rawls, 2005: 168.). A kései Rawlsnak ezek a társadalom természetéről alkotott megállapításai megegyeznek a politikai realizmus társadalomról alkotott felfogásával. A különbség abban áll, hogy Rawls moralizmusa szempontjából ez a limitált-ság valamiféle sajnálatosnak tartott szükségszerűség, míg a politikai realisták a politika korlátozottságát és a konfliktusosságot a politika alapvető jellegzettségének tekintik, értékítéletet nem alkotva róla. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk a tényt, hogy – ahogy ezt Berlin példája is mutatja – a politikaelméletben a realizmus nem rendelkezhet monopóliummal az életformák közti választás fogalmára.

Rawls fontosnak tartja jelezni, hogy elmélete több, pusztán *modus vivendinél*, hiszen a politikai koncepció nem követel meg *kompromisszumot* a különféle nézetekkel rendelkező egyének részéről. Az egyes világnézetek sajátos módokon kapcsolódhatnak a politikai koncepcióhoz, de az azonos bennük, hogy azt különböző szempontok alapján tarthatják – kompromisszum nélkül – kívánatosnak. Rawls szerint a kantiánus megközelítésekből egyenesen levezethető a politikai koncepció, a maga igazságosságával és azok megfelelő sorrendjével; az utilitarizmus úgy tekinthet az igazságosság politikai koncepciójára, mint adott körülmények közt a legjobb megvalósítható elképzelésre, pluralista nézőpontból pedig a mérlegelés lehetősége miatt méltányolható az elgondolás (Rawls, 2005: 169–171.). A realista politikai gondolkodók szerint utópikus Rawls elképzelése arról, hogy a társadalom tagjai morális megfontolásaiknak megfelelően cselekszenek (Rawls, 2005: 81.), hiszen ezzel Rawls azt feltételezi, hogy a moralitás elsőbbséget élvez a társadalom tagjai számára. Ez a fajta emberkép, mely olyan intellektuális képességeket feltételez az állampolgárokról, mint hogy képesek felismerni, mi igazságos, mi jó, képesek gondolkodni, következ-

tetni, illetve egyenlőként tekinteni magukra és egymásra, a realizmus szerint végzetesen illuzórikus.

Rawls kérdéskörének középpontjában a hatalom igazságos alkalmazása áll, ezzel politikaképe a realisták szerint csak a modern liberális demokráciára alkalmazható (Williams, 2005.). Határozottan erre a realista kritikára adott válasznak tekinthető Rawls partikulárisan definiált emberképe, mellyel egyértelművé teszi, hogy elméleti konstrukciója csupán abban az esetben áll helyt, ha olyan egyének egyezkedése folyik az eredeti helyzetben, akik igazságos társadalmi intézményekben szocializálódtak, mivel csak ők képesek elsajátítani az igazságérzetet, amely képessé teszi őket arra, hogy ezeknek az intézményeknek megfelelő életet éljenek (Rawls, 2005: 141.).

A POLITIKA DEPOLITIZÁLÓDÁSA

A realista gondolkodók a rawlsiánus politikai filozófiával szemben a politikát az élet egy sajátos szabályrendszerrel rendelkező területének tekintik. A moralizmussal szemben megfogalmazott kritikájuk abban áll, hogy a politikai szféra logikája nem vezethető le univerzális normákból, egy alapvető jellegzetessége, a politika konfliktusos jellege miatt, melyet szerintük a moralista gondolkodók helytelenül tartanak részben kiküszöbölhetőnek. A realista szerzők egyetértenek abban, hogy a politikai konfliktust nem lehet, és nem is kívánatos morális elvek alkalmazásával feloldani, hiszen a realizmus éppen azt sugallja, hogy a konfliktus megszűnésével maga a politika is megszűnne létezni. A politikai realizmus harmadik legnagyobb kritikája Rawls moralizmusával szemben, hogy politikai filozófiája valójában mélyen depolitizált. Realista szemzőgből felmerülhet, mennyiben tekinthető Rawls *politikai* filozófusnak, abban az értelemben, hogy az általa vizsgált problémák és az arra adott válaszok tekinthetők-e politikainak.

Rawls elmélete konfliktuselvűnek lenne mondható, ha az egymással össze nem egyeztethető világnézetek örök harcát vennénk figyelembe, melynek megoldására alkotta meg Rawls a méltányosságként felfogott igazságosság elméletét. A politikai liberalizmus eszméje elfogadja, hogy a társadalom tagjai számos egymással versengő világnézetet vallanak magukénak, melyek mindegyike rendelkezik a maga jóról való elképzelésével, ám e világnézetek egyike sem szolgálhat egy alkotmányos berendezés alapjául, hiszen egy liberális demokrácia csak akkor működhet, ha alapelveit mindenki el tudná fogadni. Rawls szerint senki sem használhatja politikai hatalmát arra, hogy ráerőszakolja másokra saját világnézetét (Rawls, 2005: 135–138.). A világnézetek, a jó életről alkotott elképzelések konfliktusának mederben tartása végett van szükség a társadalom alapelveinek kidolgozására. A politikai moralizmus és realizmus tehát egyetért a társadalmi különbségek meglétéről, a különbségük abban áll,

hogy a rawlsiánus politikai filozófia lehetségesnek és hasznosnak találja olyan elvek megtalálását, amelyek felette állnak a társadalomban jelenlévő vitáknak. Ezen a ponton kapcsolódik össze az ebben a fejezetben bemutatott kritika a politika és erkölcs viszonyának problematikájával.

A politikai realisták szerint a politika lényegének megragadására nem a „hogyan kellene” kérdés adhat választ, hanem az adott körülményekben, társadalomban és politikai intézményekben kell megtalálnunk a politika logikáját (Sleat, 2014: 316.). Rawls elméletében maga is úgy találja, hogy a méltányosságként értett igazságosság kifejezetten a modern társadalom speciális esete, melynek politikai kultúrájából származtatja az igazságosság elveit (Rawls, 1997: 3.). A realista érv ezzel szemben a moralitás prioritásának továbbra is fennálló problematikáján kívül, hogy Rawls elmélete továbbra is elvont erkölcsi elveken alapszik, mégsem tesz említést arról, ami a gyakorlati politika része. Horton úgy tekint a politikai moralizmusra, mint ami egyszerűen deskriptív hiányosságokkal rendelkezik: szerinte az egész rawlsi életművet elolvasva sem lesz világosabb az olvasó számára, mit gondol *a kortárs politikai moralizmus atyja* a politikai pártok és érdekcsoportok szerepéről, vagy a választásokról (Horton, 2010: 433.). Rawlsi szemszögből megközelítve érthető, miért tekintendők másodlagosnak a pártokhoz hasonló praktikus politikai kérdések, hiszen a mindennapi politikai csatározásokról alkotott egyéni vélemények ugyanúgy, mint a jóról való felfogások, morális, filozófiai, vallási világnézetek függvényében változnak, ezek pedig másodlagos szereppel bírnak a társadalom felépítésének kérdéséhez képest. Egyetértés csak az utóbbiban lehetséges, az előbbiekben nem szükséges, és nem is lehet, ezáltal a méltányosságként értett igazságosság elmélete nem is hivatott ezekkel foglalkozni (Pogge, 2007: 186.). Realista szempontból a praktikus politikai kérdéseknek ezzel a kikerülésével Rawls elmélete egy, a valóságtól nagymértékben elrugaszkodott ideális elméletnek tekinthető. Rawls szerint azonban indokolt lehet az ideális elméletből kiindulni, hiszen ez szolgálhat alapjául a nyomasztóbb problémák mélyebb megértésének. A tökéletesen igazságos, *jól berendezett társadalom* tanulmányozásával közelebb juthatunk az olyan problémák módszeres átgondolásához, melyekkel a mindennapi életben nézünk szembe, valamint melyek azonnali megoldást kívánnak meg (Rawls, 1997: 27.).

Felmerül a kérdés, Rawls valóban másodlagosnak tartja-e a gyakorlati politikai kérdéseket, vagy éppen ellenkezőleg, annyira fontosnak, sőt, fenyegetőnek, hogy jobb, ha előre tisztázzuk a szabályait. Rawls gondolatmenete úgy is értelmezhető, hogy a politika túl fontos ahhoz, hogy az állampolgárok a politikusokra bízzák azt, ezért magasabb rendű elvekkel kell körülbástyázni, hogy igazságos maradjon. Azonban ha ezt az olvasatot tekintjük mérvadónak, Rawls racionális emberképének érvényessége megkérdőjelezhetővé válik. A rawlsi értelemben vett állampolgárok rendelkeznek olyan erkölcsi képességek-

kel, amelyek által szabadon képesek kialakítani, megváltoztatni jóról való elképzeléseiket, illetve képesek azoknak megfelelően cselekedni életük során. Minden állampolgár jogos követeléssel lép fel annak irányába, hogy ezeknek az elképzeléseinek megfelelő életet élhessen (Rawls, 2005: 72.). Rawls szerint az állampolgárok racionális autonómiája annyit tesz, hogy intellektuális és morális képességeik fényében képesek változtatni jóról való elképzeléseiken, akkor is, ha ez azzal jár, hogy átfogó világnézetükből egy másikba kell váltaniuk. Az állampolgárok erkölcsi képességének tekinti Rawls az igazságérzet kialakításának képességét, és azt, hogy képesek felismerni, mit jelent világnézetük fényében számukra a jó fogalma (Rawls, 2005: 81.). A politikai realizmus egyik kritikája abban áll, hogy a rawlsi állampolgár túl ideális, az egyénekre ezzel szemben úgy érdemes tekinteni, mint akik mélységesen irracionálisan gondolkodnak és viselkednek. Továbbá a realizmus felvetéséhez tartozik az a tény is, hogy amennyiben ezek az egymással szembenálló világnézettel rendelkező egyének képesek morális elvek alapján egy konszenzusra, mely a politika területén feloldja a mélynek tűnő konfliktusokat és képessé teszi az állampolgárokat arra, hogy egy életen át kooperáló tagjai legyenek az adott társadalomnak, azzal Rawls depolitizálja a politikai szférát. A politikai realizmus tehát kritikával illeti a moralizmust annak tekintetében, hogy az a politikát egy olyan szférába redukálja, amelyben feltételezi, hogy a társadalom tagjai csak olyan elveknek megfelelően viselkednek, amelyeket mind elfogadnak, vagy amelyek elfogadásáról egy racionális vita végül meggyőzné őket. A realista gondolkodók szerint alapvető egyet nem értés van az emberek igazságosságáról alkotott elképzelései között, illetve a politika természetéről és határaitól is, így szerintük valójában éppen a konfliktus karakterizálja a politikát (Sleat, 2014: 322.). A moralista politikai gondolkodást a politika konfliktusos jellege kapcsán kritizálja a realizmus, hiszen míg az előbbi a társadalom heterogenitásából eredeztetett konfliktusosságot igyekszik valamiféle átfogó konszenzussal orvosolni, addig az utóbbi épp fordított logikát használ: a realisták szerint azért van szükség a politikára, mert nem érthetünk egyet a moralitásban. A realista kritika kiegészül azzal a felvetéssel, amely szerint a politikai moralizmus nem tud elfogadható választ adni arra a kérdésre, kik, mikor, miért és milyen körülmények között fogadták el morális előfeltevéseiket. Azonban Rawls koncepciója a hipotetikus *eredeti helyzet*ben történő egyezkedésről éppen ezt a kérdést előlegezi meg. Szerinte az eredeti helyzetben egyezkedő feleként a társadalom valamennyi tagja elfogadná az előfeltevéseket, illetve egy racionális érvelés során meggyőzhető lenne azokról, hiszen a *tudatlanság fátyla* eltakarná előlük az olyan ismereteket, amelyek fényében esetleg máshogy döntenének. Azzal, hogy Rawls az igazságosság politikai koncepciójában az elképzelt eredeti helyzetet tekintve elsőbbséget ad a *helyesnek* a jó felett, továbbra is a moralitás elsőbbségét hangsúlyozza a politikai realitás felett. Ezzel

a moralitásnak juttatott prioritással a realisták szerint Rawls kantianus módon szeretne kitérni, sőt elmenekülni a politika valóságától, ezzel politikai koncepciója valójában *apolitikus* (Galston, 2010: 386.).

IGAZSÁGOSSÁG VAGY REND?

A politikai realizmus szerint a politika természetéhez tartozik az egyének közti mély egyet nem értés, valamint a tény, hogy az embereket elsősorban önérdükük és irracionális vágyaik hajtják, így a politika elsődleges feladata a társadalmi *rend* biztosítása. A Rawlst kritikával illető realista szerzők többsége a politika legfőbb erényének nem az igazságosságot, hanem a társadalmi együttélést biztosító rendet tekinti.

A kortárs etikaközpontú politikai filozófia utópikusnak is nevezhető abban az értelemben, hogy egyfajta lineáris fejlődés gondolatával él, ezt jelzi Rawls egy igazságos társadalom teoretikus megalapozására irányuló kísérlete is. A politikai realizmus sokkal inkább ciklikusként tekint a politikára, mint az élet olyan szférájára, amelyben örök harc folyik az anarchián való felülkerekedésért úgy, hogy közben ez a törekvés ne füljön zsarnokságba. John Gray szerint a politikai realizmus elveszett tradíciója helyett a modern utópiánizmus uralja a nyugati gondolkodást. A nyugati társadalmak szerint abban az illúzióban élnek, hogy a tudományban és a technológiában működő progresszió a politika és az etika világában is jelen van. Szerinte a politikai és az erkölcsi a haladás ideája csak babona, az emberi lét fejlődése nem kumulatív, a megszerzett tudás és tapasztalat könnyen elveszhet és valóban el is vész. Gray a liberális humanizmus illúziójának tekinti a politikai progressziót, egy olyan – a haladáselvű történelemképpel rendelkező kereszténységből örökölt – mítosznak, amelyben a valódi realista igazság eltűnt. A politikát és az etikát inkább egy végtelen körforgás terminusaként írja le, mely folyamatos megszerzés és elvesztés harca, ahol az anarchia és a zsarnokság örökös váltakozása sosem ér véget (Gray, 2004: 3.).

A politikai realizmus harmadik nagy kritikája, mellyel Rawls moralizmusát illeti, hogy a politikai filozófiának fel kell hagynia azzal a törekvéssel, hogy olyan elveket keres, melyek az élet minden területén alkalmazhatóak. A realisták szerint felismerésük éppen abban áll, hogy az egyéni és a társadalmi, politikai erkölcs különbözik egymástól, és a politikaelméletnek az elsődleges politikai kérdés megoldására, a rend létrehozására és fenntartására kell tekintetét fordítania. Rawls elméletében sem elhanyagolható a rend kérdése, azonban esetében a probléma könnyen feloldható, hiszen az ő koncepciója szerint egész egyszerűen az igazságosság elveinek meghatározása és betartása önmagában megoldást nyújt a rend és a stabilitás biztosítására. A politikai realisták, köztük elsősorban Williams szerint az elsődleges politikai kérdés a rend

biztosítása, ami a prioritás problémájából következően nem eredhet elvont, univerzális erkölcsi elvekből. Az elsődleges kérdés a biztonságra, bizalomra és a társadalmi kooperáció feltételeinek biztosítására irányul, és folyamatos megerősítést igényel, szemben az igazságosság elveinek elsőbbségével, mely Rawls elméletében egyszeri megoldást igényel (Williams, 2005: 3.). Williams az elsődleges kérdés megoldására, illetve a politikai hatalom igazolására a *legitimáció* fogalmát vezeti be, mely felszabadítja a politikai hatalom fogalmát az erkölcsi korlátozások alól, a politikai normativitás perspektívájából vizsgálva a társadalmi intézmények igazolását. A legitimáció realista koncepciója konkrét államok konkrét intézményeire fókuszál, adott történelmi kontextusban.

Rawls legitimációfogalma is a politikai hatalom igazolására irányul, azonban legitimáló funkcióval nála továbbra is az igazságosság bír. A legitimáció liberális elve Rawls szerint a politikai hatalom olyan helyes igazolása, amely összhangban van azokkal az alkotmányos értékekkel, amelyeket minden szabad és egyenlő állampolgár kölcsönösen elfogadhat emberi értelme révén (Rawls, 2005: 137.). A legitimáció elvét Rawls politikai elvként mutatja be, részben elmozdulva a realista igény felé, mely a politikai moralitás elválasztására irányul az univerzális, absztrakt moralitással szemben. Ez határozott lépésnek is tekinthető lenne abba az irányba, hogy Rawls felismeri, a politika sajátos igazolási logikát követ, mégis, közelébe sem kerül a politikai realizmus kritikai igényeinek kielégítéséhez, hiszen a legitimáció liberális fogalmával Rawls nem tesz mást, mint politikai alterületet hoz létre az erkölcsi elvek uralmán belül, ezzel a legitimációt, mint politikai igazolást továbbra is a moralitásból eredeztetve. Mindebből következik, hogy Rawls elméletében a politikai hatalom nem lehet más, mint a szabad és egyenlő állampolgárok közös, magukra vonatkozó kényszerítő hatalma (Rawls, 2005: 139.). Amennyiben a Rawls által képviselt domináns, angolszász liberális politikai filozófia alapfogalmának az igazságosság tekinthető, a magát ezzel szembeállító politikai realizmus a legitimáció fogalmára alapozható. Sleat szerint az állampolgárok közötti egyet nem értés a moralításban egy olyan fókuszváltáshoz vezetett, amely áthelyezte a politika elsődleges kérdését az elosztás igazságosságáról, a szabadság és a tolerancia határaitól, arra, hogyan képes bármilyen elv vagy szabály legitimen szabályozni a politikai közösséget. A politikai realizmus szerint tehát a legitimáció nem eredhet pusztán az uralom képességéből, de nem is eredeztethető olyan morális elvekből, amelyek a politikán kívülről származnak (Sleat, 2014: 315–316.).

A realisták a politika egyik legfontosabb aspektusának azt tartják, milyen módon valósítható meg a stabilitás (Williams, 2005: 2.). Rawls szerint a méltányosságként értett igazságosság kialakítása után lehetséges a megalkotott politikai koncepció stabilitásának problémájával másodlagosan foglalkozni. Ha az elgondolás nem bizonyul stabilnak, akkor nem is jó koncepciója az igazságosságnak, tehát átalakításra szorul (Rawls, 2005: 141.). A rawlsi stabilitás

fogalma több az állam pusztja instrumentális stabilitásánál. A stabilitás praktikus fogalma alapján, amíg az érdekek, valamint a végrehajtó hatalom akaratának az érvényesítésére szolgáló eszközök rendelkezésre állnak, addig az adott berendezkedés stabilnak tekinthető. A stabilitás liberális fogalma azonban arra vonatkozik, hogy azok az egyének, akik igazságos társadalmi intézményekben nőttek fel, képesek elsajátítani az igazságérzetet, illetve a képességet arra, hogy hűséget érezzenek az adott intézmények iránt, valamint képessé válnak fenntartani azokat, más szóval olyan személyes jellemzőkre tesznek szert, amelyek elég erőssé teszik őket arra, hogy ellen tudjanak állni esetleges igazságtalanságra csábító hajlamaiknak. A méltányosságként értett igazságosság politikai koncepciójának stabilitásához az is szükséges, hogy olyan liberális politikai látásmódon alapuljon, amely minden racionálisan gondolkodó állampolgár számára elfogadható lehet. A politikai legitimitáció eszméje olyan széleskörű igazolásra szorul, amire a szabad és egyenlő, racionálisan gondolkodó állampolgárok közössége által alkotott *nyilvános ész* alkalmas (Rawls, 2005: 142-143.).

Egy stabil demokratikus társadalomban az együttélés alapja az igazságérzet Rawls szerint, amellyel minden racionálisan gondolkodó állampolgár rendelkezik, nem csupán *modus vivendi* (Rawls, 2005: 141.). Az egyénnek ez a képessége teszi alkalmassá őt arra, hogy meg tudja különböztetni az elvet az érdektől, a moralitást a pusztja okoskodástól (Rawls, 2005: 147.) Williams szerint ezzel Rawls politikai moralizmusa a liberalizmust kívánja alátámasztani. A realista gondolkodó felhívja a figyelmet arra, hogy ebben a politikai realizmus nem hordoz kevésbé liberális gondolatokat, csupán úgy keres politikai magyarázatot a modern alkotmányos berendezkedések számára, hogy közben nagyobb autonómiát ad a jellegzetesen politikai gondolatoknak (Williams, 2005: 3.). Williams szerint utóbbiak közé tartozik az *első politikai kérdés*, a rend, a biztonság és a kooperáció feltételeinek biztosítása, ezek legitim biztosításának függvénye minden egyéb politikai kérdés. A realista megközelítés arra mutat rá, hogy a politika legalapvetőbb feltétele a mély egyet nem értés a társadalom tagjai között, így a politika örök próbálkozását az anarchia és a zsarnokság elkerülésére egyfajta művészetnek tekinthetjük. A realizmus különös tekintettel van a modern társadalmi intézmények jellegére, azok politikai funkcióira, összetett kulturális logikájára, fejlődésére. A realista szerzők abban kritizálják a politikai moralistákat, hogy azok az intézményeket a már előzőleg meghatározott elvek és céljaik megvalósítása eszközének tekintik. A realista szerzők szemében a politikai intézmények ennek az instrumentális szerepnek a betöltésénél sokkal fontosabb feladatokat látnak el: egyrészt arénaként szolgálnak a megvitatható elvek és célok meghatározásához, ezáltal részt vesznek a társadalmi célok meghatározásában, másrészt ezeket az intézményeket ruházzák fel autoritással a politikai szereplők, ezzel sajátos autonómiát is juttatva számukra. Továbbá a politikai intézmények realista szemszögből arra is al-

kalmassak, hogy közös utat mutassanak az egymással szemben álló érdekek számára (Galston, 2010: 393–394.).

A politikai realista gondolkodók szerint tehát vannak olyan – sajátosan politikai – szituációk, amelyek kívül esnek a rawlsi típusú igazoláson. Rawls szerint csak egy igazságos társadalom képes azokkal a konfliktusokkal együtt élni, amelyek minden politikai közösségben szembeállítják az állampolgárok világnézetük felé való elköteleződését az igazságosság által rájuk rótt kötelezettségekkel. Rawlst értelmezhetjük úgy, hogy amíg az egyének betartják az igazságosság elveit, addig a társadalom képes fenntartani annak alapszerkezetét, igazságosságát és stabilitását (Pogge, 2007: 187.). Ezzel szemben a realista szerzők szerint a politikában érvényesülő moralitás gyakran eltér a hagyományos moralitástól, sőt, akár ellentmondásba is kerülhet azzal. Ebből következik, hogy az uralom, mely mindig politikai – nem pedig morális eredetű –, feladata a közös együttélés kereteinek biztosítása, a rend fenntartása. A politikai cselekvés természetének effajta elképzelése egybevág a realizmusnak a politika autonómiájára vonatkozó követelésével. A sajátos moralitást és logikát, meghatározott cselekvést, illetve egyedi megítélést igénylő politika jogos igényt formál arra, hogy az élet más területeitől elkülönülő, azokkal egyenértékű szférának tekintsük (Galston, 2010: 393–394.). A politikai realizmus alapvetően egy kritikai elmélet, mely leginkább a Rawlsszal azonosított, az erkölcs elsődlegességét hangsúlyozó politikai moralizmussal szemben határozza meg magát, azonban olyan igényeket is hordoz magában, amelyek pozitív elméletté teszik. A politika autonómiájának igényével, továbbá a rend és a stabilitás fogalmának középpontba helyezésével nem csupán a moralizmusnak nevezett politikai filozófiával szemben megfogalmazott kritikai elméletként jellemezhetjük a politikai realizmust, hanem egy, a mainstream angolszász politikai gondolkodással szembemenő, koherens igényeket felállító elméletként.

KONKLÚZIÓ: RAWLS REALISTA FORDULATA

A *Political Liberalism* reflexió számos kritikára, melyet a politikai realizmus is megfogalmaz a rawlsi moralizmussal szemben. Elméletével a kései Rawls határozottan elmozdul a politikai valóság felé is. Kérdés azonban, hogy elméletének módosításában találhatóak-e olyan elemek, amelyek azonosulást jelentenek az őt kritizáló realista szerzők gondolataival. Noha a kései Rawls elméletében nagyobb szerepet kapnak a társadalomban jelenlévő örökös konfliktusok, politikaképe a politikai realizmuséval szemben mégsem mondható konfliktuselvűnek, hiszen a rawlsi életmű lényege a konfliktusok kiküszöbölésének lehetősége. A kései időszakában Rawls határozottan felismerte, hogy a méltányosságként értett igazságosság *politikai koncepcióját* kell politikai filozófiája alapjául kidolgoznia. Ezzel úgy tűnik, Rawls maga is felfedezte *Az igazságosság*

elmélete politikaképének hiányosságát, és egyértelmű kísérletet tett az erkölcs és a politika elválasztására, utóbbit az élet nagyobb autonómiával rendelkező területeként kezelve. A kritikusok szemszögéből ez első pillantásra helyes lépésnek tűnhet, azonban mivel a politikai koncepció a *Political Liberalism*ban továbbra is a moralitásból fakad, ezért ez a mozzanat közel sem elégítheti ki a realista kritikusokat. A politika jellegéből fakadó rawlsi moralista, illetve politikai realista álláspont szembenállása az igazságosság kései elméletével sem javult. Rawls fundamentális igénye a társadalmi, politikai igazságosság elérésére továbbra is a realista kritikák egyik fő motívuma. A kései Rawls számos ponton realiztikus fordulatot vett. Az őt ért kritikákra válaszolva megtartotta modellje alapstruktúráját, azonban egy teljesen új értelmet adott annak, hogy milyen célt szolgál elméleti konstrukciója, annak egy teljesen új interpretációját mutatva be ezzel. Williams szerint a politikai koncepciónak sikerült egy valóban új, a pluralista társadalom alapszerkezetének meghatározására szolgáló megoldást felvázolnia (Williams, 1993). Williams Rawls elméletének átalakulását figyelemre méltó, hatásos és impozáns elmozdulásnak tekinti, egy (majdnem teljesen) univerzális erkölcselmélettől egy a pluralitáson és tolerancián alapuló modern liberális állam politikai elméletének irányába. A realista szerző szerint a kérdés az, mennyi szabadságot ad valójában a rawlsi liberalizmus az ember és a társadalom számára a különféle morális koncepciók közti választásra. Rawls politikai realista kritikája határozottan érvényesnek tekinthető. Az igazságosság politikai koncepciójával Rawls a méltányosságként értett igazságosság elméletét ért kritikákat figyelembe véve egy olyan elméletet hozott létre a társadalmi-politikai intézményekről, amely olyan elgondolásokat is tartalmaz a politika szerepéről és jellegéről, amelyek fontos szereppel bírnak a politikai realista gondolkodásban. A moralitásból eredeztetett politikai elvek, a rend másodlagossága az igazságossággal szemben, és az elmélet depolitizáltsága miatt a politikai realizmus továbbra is erős ellenpólusa Rawls politikai filozófiájának. A realizmus mégsem képes megszabadulni a moralizmus egyes alapfeltevéseitől, így sok esetben éppen a rawlsi politikai filozófia lehet a politikai realizmus kritikája. A kortárs angolszász realisták úgy tűnik, valamilyen módon mindig a rawlsiánus gondolkodásból merítve próbálják megteremteni saját, koherens politikaelméletüket. A politikai realizmus irodalma arra enged következtetni, hogy bármennyire is igyekeznek a realista szerzők elfoglalni a mainstream helyét, letaszítva onnan a XX. század végéig egyértelműen uralkodó politikai moralizmust, realizmus és moralizmus végső soron nem értelmezhető egymás figyelembevétel nélkül.

A kortárs politikai realista tradíciót tekintve kirajzolódik a Rawls-kritika, melynek középpontjában *Az igazságosság elmélete* áll. Noha a politikai realista kritikusok esetenként említést tesznek a *Political Liberalism*ről is, kritikájuk inkább a Rawls elméletét elsőként koherensen összefogó művet, *A Theory of Justice*-t

érinti. A realisták gyakran teljesen figyelmen kívül hagyják a kései Rawls próbálkozását arra, hogy nem ideális elemekkel vegyíti a méltányosságként értett igazságosság elméletét. Egyes szerzők, mint például Sigwart, Rawls *realista fordulatának* tekinti a politikai moralista kései munkásságát (Sigwart, 2013: 419.). Mások relativistának tartják az igazságosság újragondolt elméletét. Rawls teoretizálása sokakat megindított, sőt, méltán mondhatjuk, hogy elméleti koncepciójával újraélesztette a politikai filozófiai gondolkodást a XX. században. Nemcsak követői fantáziáját mozgatta meg az igazságosság általa kidolgozott elmélete, hanem számos ellenfélre is akadt, köztük a moralizmus legnívósabbnak nevezhető kritikusaként megszülető kortárs politikai realizmust.

A *Political Liberalism* gondolatai Rawls sok követőjét csalódásként érintettek, relativistának vagy akár realistának nevezhető fordulata miatt (Sadurski, 2014: 1.). Rawls harmadik fő művének méltán tekinthetjük az 1999-es kiadású *A népek jogát* (Rawls, 2008 [1999]), melyben már foglalkozik az élet nem liberális koncepcióival, illetve a nem liberális államokkal is, referálva két korábbi művét érő egyes – köztük realista – kritikákra. Az életmű harmadik legnagyobb könyvében Rawls komolyan foglalkozik a ténnyel, hogy nem minden társadalmat működtetnek az igazságosság politikai koncepciója által létrehozott szabályok. Rawls számos követője úgy érezheti, hogy a kortárs moralizmus megteremtője ezzel még egy lépést tett hátrafele eredeti elméletétől. A rawlsiánusok számára akár egy fokozatos visszakozást is jelenthet a rawlsi életmű (Sadurski, 2003: 1–2.). Habár *A népek jogának* vizsgálatára jelen tanulmány nem tér ki, a három mű közti eltéréseket mutató tendencia felveti a kérdést, hogy a realisták miért nem szentelnek akkora figyelmet a másik két könyvnek, mint *Az igazságosság elméletének*.

Az, hogy a realista kritika célpontját elsősorban *A Theory of Justice* képezi, a későbbi politikai koncepció figyelembe vétele nélkül, jelentheti azt, hogy a politikai realisták az általuk legkönnyebben kritizálható elméletre fordították figyelmüket. Felmerülhet egy olyan érv is, amely szerint a *Political Liberalism* (és *A népek joga*) csak gyenge próbálkozások az elméletében Rawls által is felismert hibák kiküszöbölésére. Ugyanakkor jelentheti azt is, hogy a méltányosságként értett igazságosság „klasszikus” elmélete egy olyan koherens, átfogó és jelentős súlyú elmélet, amely alapjául szolgálhat egy a kritikájaként születő, szintén koherens politikai filozófiai irányzatnak, nevezetesen a politikai realizmusnak. Ebben az esetben a két szembenálló fél, a politikai moralizmus és a politikai realizmus egyforma lattal bírnak, ezzel a mai politikai gondolkodás két kiemelkedő elméleteként nem csupán konfliktusuk határozza meg a politikai teoretizálás kortárs útjait, hanem egymás folyamatos ellensúlyaként, egy örök körforgásban választ nyújthatnak egymás elméleti felvetéseire. A két irányzat egymásban olyan ellenfélre lelt, amelyet nem kerülhet ki, ha ki akarja alakítani saját elképzelését a politika világáról.

- Berlin, Isaiah (1990): The Pursuit of the Ideal. In: *The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas*. Edited by: Henry Hardy. John Murray (Publishers) Ltd.
- Galston, A. William (2010): Realism in Political Theory. *European Journal of Political Theory*. 9. (4), 385–411.
- Geuss, Raymond (2008): *Philosophy and Real Politics*. Princeton University Press.
- Gray, John (2004): *Heresies: Against Progress and Other Illusions*. London, Granta Books.
- Horton, John (2010): Realism, Liberal Moralism and a Political Theory of Modus Vivendi. *European Journal of Political Theory*. 9 (4), 431–448.
- Kymlicka, Will (2002): *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. (Second Edition). Oxford University Press.
- Philp, Mark (2008): Political Theory and the Evaluation of Political Conduct. *Social Theory and Practice*, 34, no. 3.
- Philp, Mark (2010): What Is to Be Done? Political Theory and Political Realism. *European Journal of Political Theory*, 9, no. 4.
- Pogge, Thomas (2007): *John Rawls: His Life and Theory of Justice*. Oxford University Press.
- Rawls, John (1997) [1971]: *Az igazságosság elmélete*. Fordította: Krokovay Zsolt. Budapest, Osiris Kiadó.
- Rawls, John (2001): *Justice as Fairness. A Restatement*. Cambridge, Harvard University Press.
- Rawls, John (2005) [1993]: *Political Liberalism*. New York, Columbia University Press.
- Rawls, John (2008) [1991]: *A népek joga. Visszatérés a közös gondolkodás eszméjéhez*. Fordította: Krokovay Zsolt. L'Harmattan Kiadó.
- Sadurski, Wojciech (2014): Fifteen Years Later: Reflections on Realism and Utopia in 'The Law of Peoples' by John Rawls. In: *Sydney Law School Research Paper*. No. 14/93.
- Sadurski, Wojciech (2003): The Last Thing He Wanted: Realism and Utopia in The Law of Peoples by John Rawls. *EUI Working Paper LAW*, No. 16.
- Sigwart, Hans-Jörg (2013): The Logic of Legitimacy: Ethics in Political Realism. *The Review of Politics*, 75 (2013), 407–432.
- Sleat, Matt (2014): Legitimacy in Realist Thought: Between Moralism and Realpolitik. *Political Theory*. Vol. 42. (3).
- Williams, Bernard (2005): *In the Beginning Was the Deed. Realism and Moralism in Political Argument*. Edited by: Geoffrey Hawthorn. Princeton University Press.
- Williams, Bernard (1993): A Fair State. *London Review of Books*. Vol. 15., No. 9. 7–8.